

LETEČE PROCESIJE OB GOSPOSVETSKEM POLJU

Josip Sašel

I

V prvem zvezku znamenitega Vrazovega Kola se je prav živahno oglasil tudi M. Majer »Korutanac sa Zile« s koroško etnografsko črtico. Piše namreč dne »25. Pros. 1841« uredniku Stanku Vrazu k novemu letu 1842 ter pravi med drugim: »... Mlado se leto približuje. U svetu vlada običaj, da se čestituje... I kod nas korutanskih Slovenacah vlada taj običaj, nu evo kako: Na mlado leto, kad ljudi iz crkve dolaze, pa oće u izbu da ulaze, to se onaj, što je ostao kod kuće, da ju čuva, prisloni iznutra na vrata, vičući: Rešite se novoga leta, rešite se novoga leta... Tu sad moraš, ako si pred vratima, pripovediti što ti brže bolje na um dodje... Tako je barem kod nas na Zili. I ja kao rođen Ziljan... da se rešim nove godine, pripovedaću Vam pripovedku o kralju Matjašu, koju sam etomadne čuo u Rožju: Stanovit je Slovenac, kažu, iz Ugarske vino kući vozio... nameri se pod visoku goru... opazi vrlo junaka... koji stane govoriti ovako: »Ti si, prijatelju, iz gornjih naših stranah. Kaži mi, dolaze li još mravljiće na ta tri vrha: na Sv. Krištofov, na Sv. Magdalenin i na Sv. Ulrihov vrh?«

Dolaze još jednako, no sve redje.

»Kaži kod kuće: kada će vera na toliko oslabeti, da neće nitko više dolaziti na ta tri vrha, tad ću ja ustati i doći sa svojom čarnom vojskom.«

Tko pa si ti?

»Ja sam kralj Matjaš...«

To je bil uvod k znani Majerjevi pripovedki o kralju Matjažu, kjer omenja prvič »procesijo na tri vrhe«; to pojasnjuje pod črto: »... tri gore u severoistočnoj strani Celovca. Na glavici od svake tih gorah jest sazidana crkvica, gdje su Slovenci radi dolazili na božji put. A tu je bio i taj običaj: Sve tri crkve na jedan isti dan obilaziti — trud do duše dosta mučan. Crkvica Sv. Uriha razrušila se je već. Ostale dve stoje još čitave.«

Kaj več se o tej »božji poti« pri nas menda ni pisalo. In vendar je to običaj, ki s svojimi koreninami sega še v našo pogansko dobo, odigrava pa se ob Gosposvetskem polju, ob našem prvem državnem središču. Ker naše »mravljiće« ne lezejo več na one tri vrhe, je zadnji čas, da ta običaj osvetlimo, kolikor se to še da.

Od nekdanj so Korošci radi hodili na daljne in bližnje »kerfati« (Kirchfahrt), posebno še na višinske, kakor na Višarje in Sveto goro.

Na severnem pobočju Celovškega in Gosposvetskega polja pa pomeni skoraj vsak vrh tako privlačno točko, to so od kralja Matjaža imenovani trije vrhovi, pa še drugi ob severnem robu nekdanje »hrvaške župe«.

Prava krščanska božja pot se opravlja po pojmovanju ljudstva v pobožni zbranosti, najbolj zaslužen »k nogam«; procesijo vodi običajno najstarejši možki, ki spredaj ne koraka prenašlo, da bi se sklenjena vrsta ne pretrgala.

Nasprotnega značaja pa je procesija na imenovane »tri vrhe«. To ni hoja v pobožni zbranosti, temveč dirjanje iz vse duše. Vršni se spomladi, na petek »treh žeblicev«, t. j. na tretji petek po veliki noči, ki je za kmečko prebivalstvo strog »nedel« (»ndiv«, to je nezapovedan praznik). Čeprav so tedaj nujna poljska dela, vendar noben gospodar, ki drži na stare običaje, ne bo prijel za kako delo na polju ali njivi. Kajti tudi med Rožani je znana stara pripovedka, ki jo je objavil Möderndorfer (Koroške nar. pripovedke, Celje 1946, str. 198), in po kateri je neki »gajtišni« kmet nagnal hlapca na njivo ravno na ta »nedel«; prva brazda, ki jo je potegnil, je bila krvava, druga še bolj, hlapec je hotel izpreči, a gospodar je kričal »koj naprej!«. V tretjo brazdo pa se je že vse pogreznilo: kmet, hlapec, voli in plug.

Ta »nedel« je bil torej določen za procesijo »na tri vrhe«. Bližnji Poljanci in Čezdravci okoli Velikovca, pa Gorjanci in Zajezerjani, celo Rožani in tudi Podjunčani so se navsezgodaj, še pred svitom, zbrali v cerkvi na 904 m visokem Krištofovem vrhu. To je najjužnejši vrh hribovja Hrebelje (Krähwald) z divnim razgledom po vsem južnem Korotanu, pa še čez Karavanke na Grintovce in Triglavske višine. Nekoč so ta vrh menda imenovali Hum, nemško St. Christof auf dem Hum. Edino v tej podružni cerkvi fare Št. Lipš ima sv. Krištof pravico oltarja, povsod drugod ga slikajo samo na zunanjem zidu koroških cerkva. Ljudska šala razlaga to dejstvo s tem, da ga duhovščina ne mara v cerkvi, ker da je rekel, naj bodo vsi duhovniki »rezani« (kastri-rani). Med ljudstvom pa je svetnik v velikih časteh kot kruhodajalec; kakor sv. Uršulo prosijo tudi njega zlasti za ajdo, nosijo mu žito in kruh za »ofer« na oltar.

Božjepotniki prinesejo s seboj košček kruha, da ga med dnevom pojejo, »paternošter« (rožni venec) in stekleničico, v katero natočijo nekaj »žegnane« vode v cerkvah, ki jih obiščejo.

V cerkvici sv. Krištofa bere duhovnik tiho mašo, katero konča ob sončnem vzhodu. Nato pa hitijo verniki na vso moč ven, nekateri niti ne dočakajo konca, ter dirjajo na vse skoče po hribu dol in po bližnjicah proti Štalenskemu vrhu. Ta dirka divjá čez drn in strn, po ozarah in čez »sómeje« (plote), nihče ne pazi na pot. Dirjanja se je udeleževalo staro in mlado, možki in ženske, kdor si je pač prisodil še

tolike čilosti in vztrajnosti. Pravijo, da je včasih tekel s svojo čredo tudi duhovnik, ki je maševal, da je na Štaleni zopet hitro opravil mašo.

Zračna črta od Sv. Kristofa do Štalene znaša nekako 5 km, dejansko pa skoraj še enkrat toliko, ker ni mogoče dirjati v premi črti zaradi hribovitosti sveta in globokih jarkov. Treba se je izogniti precej na jug, nekako mimo Otmanj, kjer je dirkače pozdravljalo cerkveno zvonjenje.

Že pri hoji na Hum, zlasti pa pozneje, odlomijo božjepotniki kake vejice zimskega zelenja, ki jih slučajno dosežejo, toliko pač, kolikor morejo nesti v roki. Predvsem gledajo dobiti »smolje« (brinje), po možnosti z zrelimi bobicami, ki jih že med tekom žvečijo; pa tudi borove vejice in vrbje z »mucami«. Poljanci trgajo tudi »žingrej« (tudi »skuraži« imenovan, rožansko »netek«, to je brusničevje). Kjer pridejo v kako cerkev, namočijo tudi to zelenje v »žegnano« vodo, potem pa spotoma škropijo.

Štalenski vrh (1058 m) je poimenovan po cerkvici sv. Helene, ki se prvič omenja sredi XIII. stoletja. Pozneje je bil v tej dvoladijski cerkvi postavljen oltar tudi Mariji Magdaleni. Zato imenujejo Nemci v novejšem času ta vrh samo Magdalensberg. V cerkvi je hitro zopet tiha maša, zopet natočijo udeleženci nekaj žegnane vode v steklenice in hitijo na novo dirkanje. To usmerijo najprej v dolino h Glani, pa čez vodo ob hribovju onstran v smer na 1015 m visoki Šenturhov vrh. To je najtežavnejša in najdaljša proga, na kateri marsikomu sile opešajo, da omaga; tudi najmočnejši jo vzdržijo samo z naglejšo hojo. Zračna črta od Štalene do Šenturha znaša nekako 11 km, po terenu pa znatno več. V Poreči na Gori napolnijo verniki zadnjič svoje steklenice z žegnano vodo in prilezejo s skrajnim naporom svojih sil še na vrh k porušeni cerkvi sv. Urha (prvič omenjena 1485). Med njenim zidovjem nagrabi vsak še nekaj zemlje oziroma kamenčkov, da to pri povratku potrosi na svoja polja.

Ob sončnem zahodu mora biti leteča procesija končana. Udeleženci se ponoči vračajo domov. Posebno Rožani so ta nočni povratek uravnali tako, da so ravno ob sončnem vzhodu prispeli domov.

Procesija na tri vrhe je veljala za versko zaslužno delo. Pred odhodom so se udeleženci spodbujali »bomo šli na vrhe, da bomo še zdravi«; spotoma so »žebrale za zdravje in božji žegen na polju«. Navadno so procesijo opravili zaradi kake zaobljube. Posebno Rožani pravijo še danes, da je pred davnim časom enkrat bilo tako mrzlo poletje, da žito ni dozorelo, zato so se splošno zaobljubili na to božjo pot.

Žegnana voda s treh vrhov se je uporabljala kot zdravilo proti vsem hudim boleznim; prav tako tudi smoljeve bobice. Borove vejice so posebno Rožani zatikali za streho, »da je veter ne bi trgal«. Poljanci pa so prineseno zelenje zatikali v hišni kot »za boga« in pozneje ob hudi uri metali posušene veje v ogenj, »da gromska strela ne bi udarila«.

Tako Rožani kakor tudi Poljanci smatrajo »smolje« (vejice, posebno pa bobice in olje iz njih) za posebno zdravilno. Tudi Podjunčani pripovedujejo, da je v času kolere nekoč neka ptica stalno pela »brančúr, brančúr« in posedala na brinovih vejicah. Ljudje so jedli njene bobice in ozdraveli, prižigali vejice in z dimom preganjali bolezen. Splošno so brinje s treh vrhov prižigali v sobi, kjer je ležal kak bolnik, da so s tem bolezen pregnali.

Že leta 1842 polaga M. Majar v usta voznika odgovor, da »mravljice« vse redkeje lezejo na tri vrhe. Ta procesija se je še nekako in redko opravljala pred prvo svetovno vojno. Zdi se, da so jo še najdalj vzdrževali Rožani, mogoče tudi Podjunčani, od bližnjih pa redki Čezdravci.

Ostale pa je pritegnila v svoj divji krog bolj popularna procesija »na štiri vrhe«.

II

Procesija »na štiri vrhe« je med Nemci znana pod imenom Vierberger. O tem je posebno obširno pisal dr. Graber, najprej v Carinthii I 1912, potem pa v delu »Volksleben in Kärnten« (Graz 1934). Po njem se odigrava »das Vierbergelaufen« na štirih vrhovih: izhodni je Štalenski vrh, potem Šenturhov, ki sta nam že znana; nato pa drviyo Vierbergerji na severozahodni Göseberg (tudi Veitsberg), od tam nazaj na vzhod, na Gauerstall (tudi Lorenziberg). Dr. Graber navaja, da je prvo poročilo o tej svojevrstni procesiji prinesel Megiser v Annales Carinthiae (Leipzig 1612, str. 40 sl.), kjer se naštevajo vrhovi v naslednjem redu: S. Vlrichs Perg, S. Helena Perg, S. Veyts Perg, S. Laurentzen Perg. Nadalje poroča Megiser: »Te štiri gore obleti podeželsko ljudstvo na božji poti vsako leto na »svetih treh žebļjev dan« (tako imenujejo tretji petek po veliki noči) in se mora ta cerkveni tek v enem dnevu opraviti. Zato se tudi ne zamujajo, ko pridejo v cerkev: naglo gredo samo okoli oltarja, se priklonijo in že letijo dalje. Pri tekanju jih mnogo oboli, včasih so nekateri celo umrli, ker je pot zelo dolga...«

Dejansko Graberjevo poročilo se skrajšano glasi: Prebivalci z vzhodne Koroške, celó iz sosednje Štajerske in Kranjske so vreli na Štalenski vrh zvečer pred petkom treh žebļjev, to je drugi petek po veliki noči. Po kratkem blagoslovu v cerkvi sv. Helene in Marije Magdalene so taborili na prostem pri številnih kresovih do polnočne maše in pridige. Nato pa je vsak prižgal baklo pri kakem kresu in z njo dirjal v temi navzdol. Spotoma so tekači trgali brinove vejice in jih zatikali za klobuke kot tako imenovane Bergerlaub. Starejši in slabotnejši molijo spotoma, večina pa dirja na vso sapo, brezobzirno tudi čez polja. Marsikdo je na takem diru onemogel in zbolel.

V Pereče na Gori onstran Glane prispejo pri jutranjem zvonjenju in streljanju z možnarji. Župnik že čaka pri oltarju in takoj bere mašo, nakar se dirjanje oziroma hitra hoja nadaljuje na Urhov vrh. Prej, ko je cerkev na Gori še stala, je bila tam jutranja maša. Na

pobočjih tega vrha nabirajo bršljan v kitice in vence, ter ga natikajo na klobuk. Med zidovjem razpadle cerkve na vrhu nagrabijo pest kamenčkov, ker to varuje domačo hišo in skedenj pred gromsko streljo.

Po kratkem oddihu letijo dalje navzdol, zopet brez potov, na Karnberg in Zweikirchen; v obeh cerkvah čaka duhovnik pri oltarju, da takoj opravi mašo. Procesija dirja dalje preko Glane in gori na Wasei, kjer je v mali cerkvi zadnja maša, kajti postalo je že poldne. Udeleženci nataknejo na klobuke še smrekove vejice, pri mežnarju se okrepčajo s požirkom medice in domačim pecivom. Takoj nato pa naskočijo strmi Göseberg. Posebno ženske se pri težavni hoji skozi Teufelsriese navzgor zaobljubijo, da se ne ozrejo nazaj, ker si s tem rešijo revno dušo. Na tem vrhu, ki se po cerkvi tudi Veitsberg imenuje, prodajajo cele košare zimzelena; božjepotniki ga kupujejo in dodajo še to na klobuke. V cerkvi se podeli samo blagoslov.

Navzdol hitijo po severnem pobočju. Preden pridejo v Gradnegg, morajo po brvi čez potok, kjer jih na vsaki strani preštevajo. Nato se usmerijo čez hriboviti svet na Sörg, kjer jih zopet pozdravljajo možnarji in cerkveno zvonjenje. Tu si nataknejo za klobuke še vejice pušpana. Po cerkvenem blagoslovu in običajnem »ofru« se nadaljuje tek na Gauerstall, pa samo do nekaj sto metrov nižje kapelice sv. Lovrenca (Lorenziberg), kjer utrujeni verniki prejmejo poslednji blagoslov, zopet med pokanjem možnarjev. S tem je v mraku procesija končana, udeleženci odhajajo domov, vsi s klobuki, na visoko ovitimi z zelenjem.

Nekdaj so na vsaki gori dajali za »ofer« prgišče žita, za to pa vzeli prgišče zemlje, katero so na domače polje raztrosili. Danes darujejo žito samo na Štalenskem vrhu in Lorenzibergu. Na klobukih nabrano zelenje vtaknejo doma na njive, da bi bile obvarovane pred točo in sušo.

Dr. Graber še poroča, da božjepotniki iz severnih krajev (Metnitz-, Gurk-, Glan-, Görschitztal) zavzamejo drugo smer: že v četrtek poprej se podajo iz Göseberga čez Sörg na Lorenziberg, od tam pa čez Št. Vid ob Glani na Štalenski vrh, kjer procesijo končajo na predvečer petka treh žbljev. Tam se združijo s Vierbergerji, ki svoj tek potem začnejo ob polnoči.

Nekdaj je bila ta procesija res množična; v prvi polovici prejšnjega stoletja so našli tri do pet tisoč udeležencev, leta 1872 še 2568, leta 1911 okoli 280, pred zadnjo vojno pa le približno 30.

III

Izvor leteče procesije na štiri vrhe naznačuje dr. Graber že z naslovom »Auf den Spuren der Kelten in Unterkärnten«. Magični tek po poljih se je izvršil po njegovem mnenju predvsem v prospevanje rasti žita, procesija velja dobri letini.

Darovanje žita na Krištofovem in Štalenskem vrhu ter na Lorenzibergu pa je treba tudi spraviti v zvezo z verovanjem ljudstva, da prebivajo duše pokojnikov v gorah (kralj Matjaž, cesar Friedrich v Untersbergu); to so torej zadušnice, kakor so se nekdaj opravljale na gomilah. V zvezi s tem je treba tolmačiti tudi prepoved govorjenja in zapoved, ne se ozirati nazaj na določenih mestih. Božjepotniki se ponovno preštevajo, ker duše pokojnikov nevidno hodijo z njimi.

Nabiranje zelenja (Bergerlaub) izvira iz predstave, da je treba v tej opremi pridobiti naklonjenost duhov, ki pospešujejo ali zavirajo rast na polju in zdravje ljudi. Tudi nezadržno dirjanje utegne imeti vzrok v prizadevanju, čimprej odhiteti iz nevarnega okoliša duhov; ali pa se je pripisoval kak zaščitni vpliv hrupu dirjajočih. Obrambi pred duhovi velja tudi zvonjenje in pokaanje z možnarji.

Prvotno so menda tekači, zaviti v veje, zeleneče tudi pozimi, predstavljali poletne duhove v zelenju. Sčasoma pa se je zeleno oblačilo nadomestilo samo z venčki in okraši na klobuku. Zato ima zelenje štirih vrhov moč, da prepreči stradež in hudo letino, da varuje plosopja pred ognjem in strelo.

Predpolnočno taborjenje na Štalenskem vrhu je ostanek iz poganske dobe, ko so noč pred večjimi prazniki prebedeli (cerkvene vigilije). Takemu bedenju je že v poganski dobi sledil obhod čez žitna polja, da se odvrne vsaka škoda, toča in nevihta. Tek z baklami spada k poganskemu vigrednemu kresu. Prej so take kresove gotovo prižigali na vseh štirih vrhah, v zgodovinski dobi pa samo na Štalenskem vrhu. Vigredni kresi se prižigajo še vedno v spodnji Koroški, pa tudi v dolinah Glane, Krke in Motnice o veliki noči. Goreče grmade in pri njih prižgane bakle so prvotno pomenile sonce, veljale so bogu neba in sonca. Z zažiganjem kresov in baklanjem se je magično izvršilo vnovično rojstvo sonca, njegov vpliv se je s tekom po poljih prenesel na setve.

Božja pot na štiri gore mora biti prastara. Na vrhah je moralo biti že v starih časih prizorišče poganskega kulta ognja, kar je sklepati po sedanjih patronih cerkva.

Na vrhu Štalene (listinsko 1262—1266 mons S. Elenae) je bilo že v predrimski dobi svetišče. V srednjem veku so sv. Heleno klicali na pomoč proti ognju in gromu. Legenda ji pripisuje najdenje križa in žebeljev. Gotovo je bila zaradi tega procesija na ta vrh določena na petek treh žebeljev, ki je bil po buli papeža Inocenca VI. leta 1353 ustanovljen kot »festum lanceae et clavorum domini«, kot »festum trium clavorum«.

Tudi sv. Ulrih je dobil patronat v cerkvi na njegovem vrhu, ker je našel prej tam obstoječi običaj kake sorodne črte z njegovimi lastnostmi. Legenda ga ima za patrona duš, on ima posebno moč nad besi. Kakor sv. Vid pomaga tudi on proti bolezni sv. Vida. Beseda »Weitstanz« je prvotno označevala pravi ples nad ognjem, šele pozneje padavico. Ponekod se je izvrševalo še v XIX. stoletju na pred-

večer sv. Urha (4. julija) običajno »šajbanje«, to je metanje gorečih krogov, kar tudi kaže na sončni in ognjeni kult na tem vrhu.

Prav tako je sv. Vid v cerkvi na Veitsbergu (Göseberg) patron, ki ga kličejo proti ognju, streli in nevihti. Na njegov god 15. junija so mnogokje zažigali kresove, v davni gotovo tudi na tem vrhu.

Končno se tudi sv. Lovrenc prikazuje v sliki na Lorenzibergu kot patron ognja; on varuje pred peklenskimi silami in preg ognjem vic.

Da se je predmetni običaj razvil iz starega čaščenja sonca, kaže tudi smer leteče procesije ter število in lega vrhov. Smer od vzhoda na jug, zahod in sever ustreza sončni poti. Tudi število vrhov ni slučajno; v skladu je s štirimi stranmi neba. Procesija nanje posnema torej hod sonca. S tem v skladu je tudi predpis, da se mora izvršiti v 24 urah. Tako gibanje po soncu se najde pogosto kot magični motiv v keltskih običajih. Na severu ležeči Lorenziberg spada sicer že v nočni krožni tok sonca; s procesijo naj je združena želja, pridati soncu za poletno dviganje čimveč moči. S tem tudi soglaša, da severni udeleženci iz dolov Motnice, Krke, Glane že dan poprej začnejo svojo procesijo čez zahodni in severni vrh na vzhodnega, kjer končajo svoj obhod; kot severnjaki imajo nalogo premeriti polni nočni krožni tok sonca.

Iz tega, da se zelenje na vsakem vrhu menja, to je dopolni s tipičnim za tisti vrh, se mora sklepati, da se je obhod štirih vrhov izvrševal prvotno po štirih plemenih. Zamišljeno središče med vzhodnim in zahodnim ter med severnim in južnim vrhom pade v neposredno okolico gradu Hohenstein. Prav tu pa so pred več ko 100 leti našli dokaze za čaščenje deželne boginje Noreje. Od Hohensteina tudi ni videti kake gore, ki bi bila višja od navedenih štirih vrhov, ako se izvzamejo južne Karavanke. Tu je bil osredotočen kult boginje Noreje, ki je od Rimljanov dobila pridevek Isis, ker je kot boginja mati vladala nad plodovi zemlje ter bogastvi železa in zlata, izpričanimi v Noriku. Tu je stal njej posvečeni nemeton (svetišče), okoli katerega se je vršil tek po štirih vrhah kakor hod sonca okoli zemlje. To spoznanje omogoča tudi, da se dodelijo štirje vrhovi tistim plemenom, ki so bila prvotni nosilci tega običaja. Pri Urhovem vrhu je bila civitas Carantana, selišča Karantancev. Pleme Tauriskov je zavzemalo zahod, pleme Latabikov pa vzhod dežele, medtem ko je treba Noričane postaviti v severne predele. Vsako teh plemen je imelo skupno središče pri svetišču materske boginje zemlje Noreje.

Tako tolmači dr. Graber »Vierbergelaufen«.

IV

Ta običaj so skušali osvetliti tudi drugi. Hodijo večinoma po stopinjah dr. Graberja, vsa tolmačenja pa so pod vplivom »štirih vrhov«. Kristofov vrh puščajo ob strani. Splošno je tudi mnenje, da je običaj prastar, in da sega še v keltsko dobo.

Celo tak poznavalec starin, kakor Egger, navaja (Carinthia I, 1948, 205 sl.), da je bilo politično središče Koroške od nekdanj v območju teh štirih »svetih«¹ vrhov. Do nas so se ohranili samo drobci prastarega običaja in še ti v krščanski obliki, zato se o izvoru morejo izreči samo domneve. Ena teh možnosti pa je, da so se nekdanj štiri plemena, vsako v posesti ene svete gore, združila v politično (državno) enoto; v posledici tega so potem vsakoletno obiskali one vrhove. Take zveze plemen so pri Keltih tudi drugod znane, n. pr. Vindelicorum gentes quattuor.

Razpravljanje o tu opisanem običaju so poživila zlasti izkopavanja na Štalenskem vrhu (Magdalensberg), ki je po Graberju izhodišče Vierbergerjev. Pri izkopavanjih so našli tudi preprost kipec moža, sedečega v čolnu. O tem je Schmidt napisal razpravo (Car. I, 1951, 717 sl.), v kateri se dotika tudi Vierbergerjev in postavlja trditev (str. 725), da prebivalci Krke, Glane in Motnice opravljajo svojo procesijo teden prej kakor ostali. V nadalnjem se oprijemlje Graberjevega tolmačenja o čaščenju mrtvih v gori, in trdi celó, da se je v tej zvezi izbralo ime svetnice Helene (Helenenberg) zaradi istozvočnosti z germansko boginjo mrtvih Hel. Tudi sv. Magdalena da je nadomestek (Hypostase) starejše verske osebnosti, katero domneva v »Glaubensgestalt mit Schiff«. Tako prehaja na izkopani kipec, ki ga je krstil »der norische Himmelsbootfahrer«² (kot čolnarja v onostranstvo).

Drugi so se konkretnje skušali približati predmetu z raziskovanjem zgodovine cerkva in božjih potov na Koroškem.

Klebel je pri tem prišel (Car. I, 1927, 125 sl.) do sklepa, da so v gorske cerkvice postavljali predvsem svetnike, ki predstavljajo zmago krščanstva nad poganstvom; med temi je Helena kot najditeljica križa, sv. Ulrih z gnilo ribo (poganstvo), noriški prvomučenik Lovrenc. Vendar pa iz tega ni mogoče nič določenega sklepati na prejšnja božanstva štirih vrhov. Novotny je (v Archäolog. Mitt. 1924) skušal najti sledove čaščenja noriške Iside v Vierbergelaufen. Dejstvo pa je, da se je petek treh žebeljev vpeljal šele leta 1355 za romanje k relikvijam v državnem zakladu sv. rimske države nemške narodnosti, med katerimi se navajajo: del križa, namizni prt in rjuha Kristusa, en žebelj, sulica svetega Mavricija, zob Janeza Krstnika itd. Na Štaleni pa se časti prav sv. Helena. Primerjati bi se dalo še jubilejno romanje za odpustke v Rim, pri katerem so romarji morali v enem dnevu obiskati vseh sedem cerkva (Wetzer u. Welte, Kirchenlexikon 6, 1910), začevši pri s. Croce in Gerusalemme in končavši pri s. Lorenzo fuori le mura, kar je podobno obhodu štirih vrhov (začetek pri sv. Heleni, najditeljici križa, konec pa na Lorenzibergu). Pri tem je bila v Rimu še možnost, skrajšati obhod z obiskom samo štirih glavnih cerkva. »Vierbergewallfahrt«³ je mogla tedaj zavzeti današnjo obliko šele po letu 1355.

O zgodovini ljudskih božjih potov na Koroškem je razpravljal Gugitz (Car. I, 1951, 181 sl.), kjer ugotavlja, da se najbolj zgodnje

romanje omenja leta 1260 k Mariji Moos zu Kirchberg. Višarje se legendarno omenjajo okoli 1360. Veliko češčenje je užival sv. Krištof, pa samo po slikah na zunanjem zidu cerkva, edino »St. Christof auf dem Hum« (Krištofov vrh) se časti v oltarju kot krušni svetnik, pa nezasluženo, ker ima pravico na ta pridevek le sveti Jakob starejši, oba pa godujeta istega dne. Gugitz meni, da je pri Vierbergerjih kontinuiteta krajev češčenja (Kultorte) iz sive davnine končnoveljavno ugotovljena. Po napisih poznamo božjo dvojico poganškega svetišča na Šenturhovem vrhu (Casuontanus in Isis Noreia), ki sta gotovo uživala češčenje v obhodih (Kultische Umzüge), pri čemer je bilo darovanje žita običajno. Češčenje Noreje je bilo zaradi plodovitosti združeno z vodo, tudi Ulrih je »der Wasserheilige« (Ulrichsbründl). Krščansko nadaljevanje kulta teh višin in kulta plodovitosti izvira brez dvoma iz starejših dob. Pri tem pride zaradi posebne lege štirih vrhov mogoče še sončni kult v poštev.

O zgodovini cerkve na Štalenskem vrhu posebej je pisal Wutte v Car. I, 1937. Prvič se imenuje 17. I. 1262 kot S. Helenenberg, potem 1266 kot podružna kapela Otmanj. V XIV. stoletju je bila ta cerkev tako dobro obiskana, da je zemljiški gospod Schenk z Visoke Ostrovice hotel tja nastaviti stalnega duhovnika; o tem pa se je pogodil z župnikom otmanjskim šele leta 1344. Zdi se, da so cerkve na Štaleni in v Otmanjah imele skupnega župnika. Med drugim je cerkev na Štaleni pridobila leta 1367 kmetijo »na Gradišu« na južnem pobočju vrha. Vodili so poseben »Urbar an S. Helenaberg« od leta 1462; ta izkazuje darila in nabiralne prispevke za leta 1462/63 v zneskih 40 funtov 48 penozov, v letih 1463/64 pa 20-krat toliko (matično cerkev v Otmanjah so ti dohodki prekašali za 40- do 50-krat). Nabiralni prispevki se izkazujejo za naslednje dni: na Šentjurjevo 24. aprila, na sv. Marka 25. aprila, na sv. treh žebļev dan (to je drugi petek po veliki noči!), na dan najdenja križa 3. maja, na tri žegnanja (Kirchtage) v maju, na kvaterno sredo po binkošti, na prvo nedeljo po binkošti, na dan 27. junija, na dan povišanja križa 14. septembra, na naslednjo nedeljo, na posvetitev cerkve jeseni, na prvo nedeljo po šentvidskem sejmu, na večer vseh svetih, na nedeljo po Martinovem, na prvo adventno nedeljo, na nedeljo pred božičem, na veliko noč, na soboto in nedeljo po veliki noči. Prispevki na petek treh žebļev 1462/63 znatno zaostajajo za onimi treh žegnanj v maju, vendar pa so tudi donosi tega petka pomembni. Za »ofer« so prinašali tudi slab denar, nadalje lan, volno, oblačila, domačo živino (prašiče), kar se je potem vnovčilo. Veliki dohodki so omogočili zidavo nove cerkve v letih 1462—1464, in sicer na dve ladji; verjetno so poleg sv. Helene že tudi Marijo Magdaleno častili. Zgradba pa je bila šele proti koncu XV. stoletja končana. Tudi cerkev na Lorenzibergu se omenja prvič 1496, cerkev sv. Urha pa 1485; te znamenite cerkve so bile torej nekako istočasno postavljene. Šenturhov vrh ima šele po letu 1497 svoje ime po svetniku, prej vedno le »koroški vrh« (mons Carantanus, Kernperg, Karnberg in podobno).

Tudi Lorenziberg je dobil to ime šele, ko je bila tam postavljena cerkev, prej »Gauerstall«. — Leta 1502 je na Štaleni kmet Gradišnik izoral slavní kip »Mars Latobius«. V turški dobi so na Štaleni, Šenturhu in Lorenzibergu prižigali v nevarnosti svarilne ognje oziroma so tam streljali. — Za čas od 1567 do 1655 se je ohranil zopet urbar, ki izkazuje dohodke pretežno od podložnikov. Pa tudi »ofri« so znatni, vendar manjši od let 1462—64; izvirajo sedaj večinoma od petka treh žeblicev. Tedaj je bil glavni naval božjepotnikov. Do leta 1567 se imenuje cerkev samo po sv. Heleni, leta 1583 prvič po Mariji Magdaleni, potem se ta imena nekaj časa menjavajo.

V

Problem letetič procesij je za nas zanimiv, ker se dogaja ob Gosposvetskem polju in sega vsekakor v našo pogansko preteklost. Kajti vse te »procesije« imajo prav malo pristno krščanskega, pač pa dosti s krščanskim pojmovanjem neskladnega obeležja, da je treba njih izvor iskati v drugem, torej predkrščanskem verskem mišljenju.

Pri razmišljanju »od kod?« pa neki teoretiki razprostirajo krila fantazije tako na široko in visoko, da zgublajo že realna tla pod seboj. Trditve in izvajanja dr. Graberja jim služijo za odletno točko; kajti ta si je prisvojil vlogo zbiranja in razvrščanja gradiva. Da »siva« teorija ne zabrede v brezbrežnost, je bila njegova dolžnost, obstoječi ali do nedavna obstoječi dejanski stan običaja čimbolj vestno zajeti in na podlagi dejstev graditi domneve. Kako pa je on rešil to nalogo? Priznati je treba: ostal je sebi zvest! Poznamo ga po delovanju, ki živo posega v našo narodno tradicijo. Izdal je leta 1914 »Sagen aus Kärnten« (več izdaj), 1935 še »Sagen und Märchen aus Kärnten« (več izdaj), v katerih je izdaten del gradiva iz slovenskih delov Koroške, pa vse v nemški obleki, kot nemško pripovedovanje! Pisal je 1919 o ustoličenju kofoških vojvod (Der Eintritt des Herzogs von Kärnten am Fürstenstein zu Karnburg), kakor da bi bil to starogermanski običaj! Njegovo razpravljanje iz leta 1936 »Matthias Corvinus in der Volksüberlieferung der Slowenen« je znanstveno razčlenil akademik Ivan Grafenauer v temeljitem delu »Slovenske pripovedke o kralju Matjažu«; pri tem je prišel do sklepa, da je Graberjevo delo »površno«, »dokazovanje, še bolj pa njegovo poznanje slovenskih inačic (sc. o kralju Matjažu) hudo pomanjkljivo, on sploh pravega besedila večinoma ne pozna«, »tako neznanje in taka brezbrežnost diskvalificirata vse, kar je kjerkoli učenjačil o slovenskih narodnih izročilih«.

Ta sodba velja posebno še za Graberjevo obdelovanje predmetnega problema, že glede na zbiranje gradiva, še bolj pa glede teoretiziranja.

Če se vzame, da je običaj po izvoru keltski, potem so ga mogli do naših dni ohraniti edinole Slovenci, ki so bili več ko 300 let (od 6. do 9. stoletja) edini izvajalci in posredovalci, pa še v novejšem času večinski nositelji. O vsem tem, o posledicah, izvirajočih iz tega bistve-

nega dejstva, pa od Graberja prav nič ne zvemo. Čeprav so Slovenci prav do novejšega časa odločilno sodelovali, skriva Graber njihovo narodnost za splošnimi pojmi »Südkärnten«, »Unterkärnten«, tudi »Ostkärnten« — pa ne da bi te pojme določno opredelil. Tudi oni, ki razpravljajo po njegovih stopinjah, podtikajo nositeljem običaja predstave iz — nemške Walhalle!

Eden od teh, in sicer Schmidt (Car. I, 1951, 725), pa je ugotovil: »Procesijo na štiri vrhe (Vierbergewallfahrt) opravljajo prebivalci dolov Krke, Glane in Motnice en teden pred onimi od severa in vzhoda dežele.« S to ugotovitvijo pa propade vsa Graberjeva temeljna interpretacija, da tek Vierbergerjev posnema sončni dnevni in nočni krožni tok; temu na ljubo je skonstruiral posnemanje dnevnega krožnega toka s tekom božjepotnikov od Štalene (ki se začne ob polnoči!) na zahod preko Šenturha na Göseberg, od tega vrha na vzhod pa začne po njegovem »nočni krožni tok« preko Lorenziberga zopet na Štalenski vrh, ki ga samostojno opravijo njegovi »severnjaki« — pa podnevi! Da se ta zemeljski in nebesni krožni tok zanesljivo skleneta, združi on obe skupini božjepotnikov na predvčer petka treh žebeljev na Štalenskem vrhu pri nočnih kresovih. Sedaj pa je ta »združitev« raztrgana kar za cel teden! Upravičeno vprašamo: kako je Graber zbiral gradivo? Če ni namenoma falzificiral svoji teoriji na ljubo, se mu more očitati vsaj skrajna malomarnost.

Zakaj ni kaj, več povedal o procesiji severnjakov? Za količjak znanstveno delo bi bilo to vendar skrajno potrebno. Njegova tendenca »Vierbergerjem« na ljubo nekako skriti te severne »Dreiburgerje«, je očitna.

Še bolj pa je zabrisal južno procesijo »na tri vrhe«. Navaja sicer Majarjevo pripovedko o kralju Matjažu, v kateri se omenjajo Krištofov, Štalenin in Šenturhov vrh. Nad tem pa se Graber prav nič ni zamislil, vse hoče prikazati kot neko od običajnih procesij na Krištofov vrh.

Vzemimo »sončno« teorijo, ki jo Graber pri razlaganju Vierbergerjev toliko poudarja. Ravno primerjava z južno procesijo »na tri vrhe« kaže, da edino ta »leti« premočrtno od vzhoda na zahod, po soncu od svita na Krištofovem vrhu pa do mraka na Šenturhu. To pomeni cel dan teka oziroma hitre hoje. Pa še nočni povratek so vsaj Rožani odmerili tako, da jih je vzhajajoče sonce zopet pozdravilo na domovih. Ob tej primerjavi je izumetničeno in nevzdržno, govoriti pri Vierbergerjih o posnemanju dnevnega in nočnega sončnega krožnega poti. Niti dnevna niti nočna smer se ne ujema z ljudsko predstavo o hodu Sonca, »krog« pa tudi ni sklenjen, čeprav si Graber toliko prizadeva.

Enotna slika Vierbergerjev, ki jo tako prizadevno sestavlja Graber, razpade pri natančnejšem gledanju na tri svojevrstne skupine procesij, in sicer so to:

1. pravi Vierbergerji, ki morajo na petek treh žebeljev v 24 urah opraviti svoj tek, začeni opolnoči s Štalenskega vrha, preko Šenturha

POZORIŠČE LETEČIH PROCESIJ OB GOSPOSVETSKEM POLJU

in Göseberga na Lorenziberg, »wo der Abend zur Heimkehr mahnt« (po Graberjevih besedah);

2. en teden poprej (torej tudi na petek, ne na četrtek, kakor hoče Graber) teče procesija po severnih treh vrhah Göseberg—Lorenziberg—Štalenski vrh (nadrobno dr. Graber ne sporoča);

3. južna leteča procesija po treh vrhah odhaja ob sončnem vzhodu s Krištofovega vrha, leti preko Štalene in konča svoj tek ob sončnem zahodu na Urhovem vrhu.

Megiserjevo najstarejše poročilo o Vierbergerjih pa našteva štiri gore po vrstnem redu Šenturhov vrh, Štalena, Göseberg, Lorenziberg. Ker je celotno poročilo prav točno, je zelo verjetno, da je ta vrstni red tudi premišljeno podan. Vierbergerji so imeli tedaj svoje izhodišče na Šenturhovem vrhu ter so leteli na Štaleno in dalje. To bi bila torej h gornjim trem še četrta skupina.

Ako si predočimo izhodišče procesije na zemljevidu, vidimo, da je tek vseh vsaj na začetku usmerjen k osrednji točki, k Štalenskemu vrhu. Edino Vierbergerji, ki jih slika Graber, bežijo iz tega središča.

Najnovejša izkopavanja na Štalenskem vrhu so odkrila tako važno drжавno in kulturno središče nekdanjih Norikov, da se tam domneva celo njih iskano glavno mesto Noreja. Ako se to potrdi, potem dobi Eggerjeva poudarjena hipoteza meso in kri: štiri plemena, vsako v posesti ene »sv. gore«, so se združila v državno enoto z Norejo kot glavnim mestom, in v spomin te združitve so se vršile vsako vigred leteče procesije z onih vrhov v novo središče. To domnevo pa je mogoče postaviti samo z upoštevanjem severne in južne procesije »na tri vrhe«, kateri Graber krčevito skriva.

Kako je potem prišlo do današnjega gibanja teh procesij?

VI

Pri tem je treba upoštevati zgodovinski nastop Slovencev v teh predelih.

Vsa stara kulturna središča so bila v vrtincu prerivanja barbarov po zlomu rimskega imperija razrušena, tudi Noreja, ki je gotovo še pod Rimljani ostala vsaj versko središče. Staroselci »Vlahi« so se umaknili v oddaljenejše kraje, kakor kažejo »vlaška« imena, od koder so mogli staro tradicijo posredovati Slovincem, ki so nadaljnjemu ljudskemu dogajanju dali svoje obeležje do danes.

Dokler je stari Norikum obstajal, ni moglo priti do znatnih sprememb verskih običajev. Iz ohranjenih napisov nam je znano, da je rimska nadvlada in uprava domače kulte upoštevala in pospeševala. Prvi prelom v to sožitje je prineslo mlado krščanstvo, zlasti ko je konec 7. stoletja postalo državna religija in začelo pogane ostro preganjati in njih svetišča rušiti. To pa se je začelo dogajati šele tedaj, ko je Norikum že postal torišče barbarskih plemen, zato se kulti, zakoreninjeni v ljudskih množicah, niso mogli čisto iztrebiti.

Z nastopom Slovencev se je vse življenje, materialno in duševno, postavilo na nove temelje. Kontinuiteta s starino se je obdržala samo, kolikor se je dala spraviti v sklad z novim redom. Prav gotovo je tedaj mnogo prejšnjega za vedno propadlo, zlasti obredja pri starih svetiščih; marsikaj pa se je ohranilo, kakor pričajo že zemljepisna imena Glana, Krka, Drava, Lankart, Labot (verjetno Latob, po metatezi zadnjega zloga), Blažnja ves, Tigrče (od Tigurinov), Vašinje idr. Poganski Slovenci so od starih prebivalcev prevzeli, tako se zdi, zlasti višinske kulte, češčenje »svetih vrhov«. Značilno je, da se imena Göseberg in Gauerstall pojavijo že v listini iz leta 961 kot Kozji vrh in Kurostav (= počivališče ptic selivk), višina med njima pa se imenuje Svetlo brdo (danes Sörgerberg). V tej okolici ob Glani so kraji Tauchendorf (ime od Duhomysla), Zwattendorf (od Svetine), Fiedlach (iz »Predlje«), Gradenegg (Gradinik), Glantschach (v Globočah), Pulst (Polčišče), Wasei (v XV. stoletju Weyssiach); imena Kroatendorf, Woitsch, Feistritz pa govorijo sama zase. Večina teh imen kaže, da je bila tu globoko zakoreninjena verska tradicija.

Ako velja predpostavka, da je prvi začetek letečih procesij treba iskati v nekdanjem kultnem teku s štirih perifernih vrhov na centralni Štalenski vrh v čast združitve štirih plemen, potem je morala z nastopom Slovencev nastati v tem korenita sprememba. Prejšnje državno središče je zgubilo vsak pomen, novo središče pa je nastalo pod »koroško goro«, ki pa v krogu onih vrhov nima osrednje lege. Kultni tek po severnih treh vrhah Göseberg, Gauerstall, Štalena se je mogel še ohraniti in se osamosvojiti; oni iz Krištofovega vrha na Štaleno pa je bil za tako samostojnost prekratek; naravno, da se je podaljšal k vrhu novega državnega središča. To posebno še, ko je po legi vrhov ta tek posnemal hod Sonca od vzhoda do zahoda, predstavo, ki je bila

poganskim Slovenom gotovo znana. Tako je tudi ta tek mogel postati samostojen. Ni pa izključeno, da se je paralelno s tem še od kakih starovercev vzdrževal tek z Urhovega vrha na štalenski.

Tako je mogla torej stara tradicija preiti v slovenski običaj in preživeti dobo novega pokristjanjenja do časa, ko je cerkev začela poganske običaje postavljati pod svojo kontrolo, jih izpodrivati in prilagajati svojim svetnikom in svetiščem. Zato so na vseh petih vrhah nastale cerkvice s tako pomembnimi patroni.

V nam bolj znani zgodovinski dobi se torej leteče procesije vršijo ali na štiri vrhe (Vierberger), ali pa na tri trhe. Zdi se, da se je pri štirih vrhah vzdržala stara tradicija Noričanov, zlasti potem, ko so Slovenci pod bavarsko in frankovsko nadvlado zgubili politično samostojnost in je tudi središče na Krnskem gradu zgubilo svoj pomen. Tako je sčasoma nastalo kroženje letečih procesij na štirih vrhah mogoče res pod vplivom obhoda rimskih cerkva v enem dnevu ob jubilejnih letih.

Megiser je v začetku XVII. stoletja verjetno prav točno navedel, da Vierbergerji začnejo svoj tek na Šenturhovem vrhu. V tem pa je morala nastopiti sprememba, ko se je cerkev tam porušila. Graber pravi (Car. I, 1912, 11) »leta 1786 je cesar Jožef II. božje poti k cerkvi na Šenturhovem vrhu prepovedal, kar pove napis na steni porušene cerkve. To se je moglo nanašati samo na Vierbergerje«. Egger pa podaja (Car. I, 1950, 34) dobesedno zadevni napis; tam je samo rečeno, da se je leta 1786 pri cerkvi opravila zadnja procesija (Gottesdienst samt Umgang). Od kod ima Graber tu ime cesarja Jožefa II.? In prav njegovo prepoved? O prepovedi procesije prav k cerkvi sv. Urha sploh ne more biti govora, še manj o osebnem posegu samega cesarja Jožefa II. v to zadevo. Gre marveč za uradno postopanje politične in cerkvene oblasti, in to le po splošnih naredbah vladarjevih. Gre pa tu za dve zadevi, ne le za eno, za prepoved procesije, in za zatvoritev cerkve.* In tu ni bila odločilna prepoved procesije, saj ni imela trajnega uspeha, ampak zatvoritev cerkve. Ta je potem razpadla in prav to je moglo imeti za posledico, da so si Vierbergerji izbrali izhodišče od Štalene, kjer se pred njihovim odhodom more brati polnočna maša.

S temi spremembami se je torej izredni običaj letečih procesij mogel ohraniti od starih Noričanov do naših dni. Od Majarja že

* Glede prepovedi procesije je primerjati postopanje cerkvene in politične oblasti zoper kapucinsko pasijonsko procesijo v Ljubljani, ki jo je 1773 — še za Marije Terezije — škof Karel grof Herberstein preuredil in so jo 1782 — za Jožefa II. — dokončno odpravili. — Glede razsvetlitve in zatvoritve cerkve pa primerjaj uradni postopek pri zatvarjanju cerkve sv. Križa na Dobriču (Oljski gori) pri Polzeli, ki so jo po odloku graškega gubernija z dne 14. februarja 1788 zaprli, pa so na ugovor okoliških kmetov že 12. decembra na najvišjem mestu odločili, da za opustitev ni primerna in so jo spet odprli. G. Iv. Vrhovec, Pasijonska procesija na veliki petek v Ljubljani, LZ VI (1886), 90—93; Jos. Mantuani, Pasijonska procesija v Loki, Carniola N. v. VII (1916), 230—231. — Ing. Orožen, Diözese Lavant III (1880), 486, 487—88; Iv. Grafenauer, Stifterji in štiftarska narodna pesem, SJ II (1939), 33.

leta 1842 omenjeni »božji put« na tri vrhe se prav bistveno vpleta v ta običaj in pomaga reševati njegovo uganko.

Slovenska tradicija veže dan, ko se ta vigredna procesija opravlja, sicer na petek treh žebļjev; v ljudski zavesti pa je to predvsem »nedel«, na katerega se ne sme orati, ker bi začela brazda krvaveti in bi se orač pogreznil. Tudi to verovanje ni prav nič krščansko; pač pa nam razkriva mogoče pravi izvirni namen teh procesij: prositi boginjo »Mater zemļje« za dovoljenje, da smejo poljedelci in orači njena nedra razorati in položiti v brazde seme, ki naj ga blagoslovi. Brez te prošnje, brez predhodnega kulturnega opravila se ne sme orati! Zato je tega dne »nedel«. Šele poznejšemu krščanskemu vplivu in papeški buli iz leta 1555 je treba pripisati, da se je ta vigredni »nedel« preložil na petek treh žebļjev. Naša tradicija pa jasno kaže, da ta zveza ni bistvena, da je vigredni »nedel« starejši od papeške bule.

Zelo starinski videz kaže tudi nabiranje »žegnane« vode iz treh cerkva, ki jih udeleženci procesije na južnih treh vrhah obiščejo. Ta gesta je sicer blizu krščanskemu pojmovanju; a žegnana voda se dobi v vsaki bližnji cerkvi, zanjo ne bi bilo treba tako napornega teka. Prav posebno moč pa pripisuje ljudstvo le vodi treh vrhov. Zakaj?

Poročila o izkopavanjih noriških svetišč, posebno onih na Urhovem vrhu in Hohensteinu, poudarjajo izredno važnost, ki jo je imela voda v obredjih pri teh svetiščih. To se pa prav dobro sklada z omenjeno predstavo, da je boginja »Mati zemļje« morala dati šele dovoljenje za začetek poljskih del; k temu je spadala tudi njena blagoslovljena voda, s katero so polja škropili.

V obhodu Vierbergerjev pa (vsaj po Graberju) voda ne igra nobene vloge. Pač pa zimsko zelenje z raznih dreves in grmov v pestrem sporedu, ki ga Graber še bolj pestro razlaga.

Tudi pri tem je slovenska tradicija preprosta in jasna. Kolikor mi je iz pripovedovanja starih Rožanov znano, so prinašali z leteče procesije samo »smoljeve« in borove vejice; smoljeve za zdravje, bor pa proti vetru. Poljanci in menda tudi drugi so trgali še vrbove vejice in brusničevje.

Leteča procesija, katero je M. Majar naznačil že leta 1842 v pripovedki o kralju Matjažu, pomeni torej izreden ljudski običaj, ki sega v našo najglobljo preteklost. Malo imamo takih običajev, ki dovoljujejo vsaj ozek pogled v oni mrak, iz katerega smo izšli. Primerjati bi se dal arheološkim izkopaninam iz raznih dob. Ta veda je že toliko izostrila svoj pogled, da dobro loči posamezna obdobja, v katerih so izdelki človeške roke nastali in katerim plemenom so te roke pripadale.

V našem običaju pa imamo sedimente človeškega umevanja, ki se v skrajnem naponu poganja kvišku v višine, da si tam pribori nadnaravne moči v borbi za obstanek. To je običaj, ki razkriva globoko

zakoreninjenost ljudstva v sivi davnini, običaj, ki je kljuboval duševnim burjam časa, kljuboval več ko tisočletnemu krščanskemu monopolu na tem torišču in se ohranil do naših dni v raznih sestavinah. Ali bomo le-te dokončno razbrali in raztolmačili?

Vsekakor problem, ki zasluži našo pozornost!

Zusammenfassung

LAUFENDE PROZESSIONEN AM ZOLLFELDE

Das Tatsachenmaterial über die sogenannten Vierberger hat in letzterer Zeit nur Dr. Graber gesammelt und geschichtet (Car. I, 1912 und Volksleben in Kärnten — mehrere Auflagen). Dieser Aufgabe, die er sich auferlegte, war er wissenschaftlich nicht gerecht. Den Bericht formte er nach seiner Auslegung: zu Gunsten der Vierberger behandelte er als nebensächlich den Zug der nördlichen Dreiberger vom Göseberg über Gauerstall auf den Magdalensberg, ohne Einzelheiten vorzubringen; auch fälschlich, da dieser Zug nach Schmidt, Car. I, 1951, 725, eine ganze Woche früher stattfindet. Graber aber vereinigt diese Dreiberger und die erst um Mitternacht auslaufenden Vierberger auf dem Magdalensberge, Car. I, 1912, 8. Gänzlich verschwiegen hat er den Lauf der südlichen Dreiberger vom Christofberg über Magdalensberg auf den Ulrichsberg, obwohl M. Majar hievon schon 1842 in seiner Erzählung von Kralj Matjaž eine klare Andeutung machte und diese drei Berge auch in Grabers Wiedergabe nach Hermanns Handb. der Gesch. Kärntens genannt werden. — Das einheitliche Bild der Vierberger, welches Graber so künstlich konstruiert, zerfällt sonach in mehrere Gruppen von Prozessionen: 1. die eigentlichen Vierberger; 2. eine Woche früher (also Freitag, nicht Donnerstag — nach Graber!) die nördlichen Dreiberger; 3. die südlichen Dreiberger mit Auslauf vom Christofberg. Zieht man noch den ältesten Bericht Megisers aus dem Jahre 1612 in Betracht, der ganz deutlich den Ulrichsberg als Auslauf der Vierberger bezeichnet (was für damals stimmen konnte), so finden wir noch einen vierten geschichtlichen Zug. Ausser den eigentlichen Vierbergern nehmen alle übrigen anfangs einen konzentrischen Lauf auf den Magdalensberg. Dies spricht für die Annahme Eggers in Car. I, 1948, 205 f., mit der Modifizierung, dass diese Prozessionen zum Gedächtnis an die politische Vereinigung von vier Stämmen (repräsentiert durch die heiligen Berge: Ulrichsberg, Göseberg, Gauerstall, Christofberg) um den Mittelpunkt Magdalensberg entstanden sind. —

Das Hauptgebrechen der Auslegung Dr. Grabers besteht darin, dass er die geschichtliche Rolle der Slowenen, die über 1000 Jahre die einzigen Träger und Vermittler des Brauches waren und bis in die neueste Zeit beachtlich mitwirkten, vollkommen unberücksichtigt lässt. Der Brauch blickt vielleicht auf eine 2000-jährige Entwicklung zurück und erlitt im Laufe der Zeit viele Änderungen, wobei sich nur Bruchteile seiner ursprünglichen Übung erhielten. Bei dieser Entwicklung kann aber kein Wissenschaftler die Rolle der Slowenen übersehen. Was konnten sie bis heute vermitteln, was nicht? Die Tempelkulte gerieten in Vergessenheit, die Höhenkulte nicht. Um den Ulrichsberg bildete sich ihr neues Zentrum, peripherisch im Kreise dieser Höhen. Der Magdalensberg verlor seine zentrale Bedeutung, die Begehung früherer Prozessionen

geriet in Umformung. Vor allem konnte die Verlegung des politischen Zentrums zur Folge gehabt haben, dass der Zug vom Christofberg zum Magdalensberg auf den Ulrichsberg verlängert wurde, dies umsomehr, als er tatsächlich den Tagesbogen der Sonne versinnbildlicht. Im Vergleich mit dieser geradenlinigen Deutung erscheint eine ähnliche, dem Vierbergelauf unterschobene, als gekünstelt. Die Slowenen verloren bald ihre staatliche Selbständigkeit, wurden christianisiert, das Bergelaufen (nördliche und südliche Dreiberger) erhielt sich aber, wurde unter kirchliche Kontrolle gestellt, mit Kirchen und entsprechenden Heiligen auf allen Höhen. Das Laufen auf »vier« Berge konnte in Nachahmung des obligaten Besuches der Kirchen Roms (auch vier!) anlässlich der Jubiläumsjahre entstanden sein, wie Klebel dies in Car. I, 1927, 26, andeutet. Den Auslauf aber nahmen diese Vierberger vom Ulrichsberg (nach Megiser). Erst als die dortige Kirche verfiel, konnte dieser Anfang auf den Magdalensberg verlegt worden sein (wegen der mitternächtlichen Messe). Dr. Graber berichtet, Car. I, 1912, 11, dass »im Jahre 1786 durch Kaiser Josef II. die Wallfahrten zur Kirche auf dem Ulrichsberge verboten wurden«. Wo hat er Kaiser Josef II. und sein Verbot her? Phantasie — wie aus dem Zitat der betreffenden Inschrift, Car. I, 1950, 34, ersichtlich ist!

So haben sich die laufenden Prozessionen bis in die neueste Zeit erhalten.

Die nur von Slowenen begangene Prozession Christofberg—Magdalensberg—Ulrichsberg trägt ganz wesentlich dazu bei, den Ursprung aller zu klären. Ihre geschichtliche Rolle erhellt aus Obigem. Nach Überzeugung der Ausübenden ist der Termin für dieselbe nicht so sehr durch den Begriff »Dreinagelfreitag« (obwohl sie an diesem Tage stattfindet) festgelegt, als durch die Vorstellung jenes »nedel« (Bauernfeiertag) im Frühjahr, an dem nach altbekannter Sage keine Feldarbeit verrichtet werden darf, da sonst die aufgerissene Erdfurche blutet, und der Ackermann samt Vieh und Pflug von der Erde verschlungen wird. Daraus lässt sich schliessen, dass ursprünglich vor der Frühjahrsackerung eine Prozession zur »Mater terrae« stattfand um ihren Segen zu erbitten. Dieser Segen muss unter anderem auch im heiligen Wasser bestanden haben; denn ein jeder Teilnehmer der südlichen Dreiberger hatte ein Fläschchen mit, in welches er geweihtes Wasser (zu Heilzwecken) aus jeder Kirche mitnahm. Die Ausgrabungen der norischen Tempel (bes. am Ulrichsberg und in Hohenstein) haben die grosse Bedeutung des Wassers bei ihrem Kultus aufgedeckt. (Bei den Vierbergern spielt aber das Wasser keine Rolle — nach Graber.) Auch die wintergrünen Zweige (Wacholder, Föhren, Preiselbeeren), welche die Wallfahrer beim Laufen gelegentlich abrissen, tragen sie nur in der Hand, tauchen sie in den Kirchen in Weihwasser, bespritzen damit ihren Weg und verwenden sie zu Hause zu Heilzwecken (Wacholder) oder zum Schutze der Dächer vor Wind (Föhren). Überhaupt unternehmen sie die Prozession »zur Gesundheit und um Gottessegens auf den Feldern«.